
חנוך לנער על פי דרכו

**שיטתו של הגר"א • אובדן העצמיות של האדם • חנוך לנער
לפי שלבי התפתחותו ובשלותו • הקב"ה דורש מכל אדם
בהתאם לתכונותיו • תפקידם של המחנכים ושל ההורים**

ויכוח עתיק-יומין מתנהל בדבר כוחו והשפעתו של חינוך האדם: האם המחנך מטביע בחניך תכונות חדשות ומעצב את דמותו על פי רצונו*, או שמא המחנך רק חושף את התכונות הטבועות בנפש החניך, מדריך, מרסן ומכוון אותו לפי תכונותיו הטבעיות? כדי שנוכל לעסוק במהות החינוך, נעיין בשורש חנ"ך במקרא, נעמיק במשמעותו ובהשלכותיו המעשיות.

שיטתו של הגר"א

השורש חנ"ך במובן של הדרכה, של עיצוב, הוא יחידאי במקרא: "ח נ ו ך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה" (משלי כב, ו). הגר"א בפירושו לספר משלי האריך בפירושו פסוק זה והניח מספר יסודות בחינוך: "כי האדם אי אפשר לו לשבור דרכו, כלומר מזלו שנולד בו, כמו שאמרו (שבת

* ג'ון ווטסון, ביהבירוזים עמ' 82: "תנו לי תריסר תינוקות בריאים, ותנו לי עולם ייחודי לגדל אותם, ואני מתחייב לקחת כל אחד באקראי, ולחנך אותו להיות כל בעל מקצוע שאחליט - רופא, עורך דין, אמן, סוחר, ואפילו קבצן או גנב. וכל זה ללא קשר לכשרונות, הנטיות והיכולות שלו, וללא קשר למשלוח היד ולמוצא של אבותיו".

קנו ע"א) האי מאן דבצדק יהי בר צדקן וכו'. אלא שניתנה הבחירה ביד האדם שיוכל לאחוז במזלו ולהעמידו כפי שירצה, או צדיק או רשע או בינוני. וכמ"ש בשבת שם: האי מאן דבמאדים יהיה גבר אשיד דמא (שופך דמים). אמר רב אשי, אי אומנא (מקיז דם) אי גנבא (ליסטים) אי טבחא אי מוהלא. וזכר אלו השלשה לפי מזלו מורה שיהיה שופך דמים, אך בבחירתו יוכל לבחור באלו השלשה, אי מוהלא – והוא צדיק שעושה מצוות. אי טבחא – הוא בינוני. אי ליסטים – והוא רשע שופך דמים כמשמעו"*.

דעתו של הגר"א עולה באופן ברור מפירושו לפסוק, כפי שהוא כותב בהמשך: "וזה שנאמר חנוך לנער עפ"י דרכו, לפי דרכו, מזלו וטבעו תחנכהו ותדריכהו לעשות מצוות, ואז גם כאשר יזקין לא יסור ממנה, אבל כשאתה מכריחו נגד טבעו, עתה ישמע לך, מיראתו אותך, אבל אח"כ בעת יוסר עולך מעל צווארו, יסור מזה כי אי אפשר לו לשבור מזלו".

נאמן לשיטתו מפרש הגר"א על פי דרכו את הפסוק "הולך בישרו ירא ה', ונלוז דרכיו בוזזהו" (משלי יד, ב): "כי כל אדם צריך לילך בדרך הצריך לו. כי אין מדות בני אדם שוות זו לזו, ומחמת זה הוא רגיל בעבירה הבאה באותה מדה, וצריך לגדור עצמו מאוד בזה, ואין חבירו צריך לזו השמירה, וחבירו צריך לדבר אחר. ולכן 'הולך ביושרו', בדרך היושר שלו, אעפ"י שבעיני הבריות הוא רע, כי אין יודעות מה שהוא צריך, ואעפ"כ הוא הולך ביושרו, הוא 'ירא ה'', כי מתיירא הוא שלא יבוא לידי עבירה מחמת טבעו הרגיל בו. ונלוז דרכיו' – אבל מי שמעקם 'דרכיו' הצריכים לו בשביל להתגאות בעיני הבריות לעשות דבר הישר בעיניהם, אעפ"י שאליו הוא רע, בא מחמת זה לידי עבירה, 'בוזהו' ה', כי הקב"ה יודע מה שהוא צריך, והוא אינו עושה הצריך לו, ועושה הישר בעיני הבריות, הרי עליו יראת בשר ודם, ואין עליו יראת ה'".

אובדן העצמיות של האדם

ברם האם יכול אדם להכיר את תכונותיו העצמיות? לדעת הגר"א התשובה

* ובוה מפרש הגר"א את טעותו של שמואל הנביא, שראה את דוד אדמוני, שנולד במזל מאדים, חיהה בו תכונות שפכות דמים, של עשיו, ולא ידע שאמנם דוד היה אדמוני, אך "עם יפה עינים", שמדעת סנהדרין היה הורג, כדרשת חז"ל (בר"ר סג, ח).

חיובית: "איש עצתו יודיענו" (ישעיהו מ, יג) איך להתנהג, ורוח הקדש יש לכל אדם ואדם: "דרך לאדם איך להתנהג ולילך ברצונו ית'. כי לכל אדם ואדם יש לו דרך בפני עצמו לילך בו, כי אין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהם דומים זה לזה, ואין טבע שני בני אדם שווה. וכשהיו נביאים היו הולכים אצל הנביאים 'לדרוש את ה', והיה הנביא אומר, על פי משפט הנבואה, דרכו אשר ילך בה לפי שרש נשמתו ולפי טבע גופו וכו', ומשבטלה הנבואה יש רוח הקדש בישראל, 'ואיש עצתו יודיענו' איך להתנהג. ורוח הקדש יש לכל אדם ואדם" (משלי טז, ד). ואת הפסוק "מה מצעדי גבר ואדם מה יבין דרכו" (משלי כ, כד), פירש הגר"א: "כלומר, והאדם מה צריך לעשות, אין צריך אלא ש"יבין דרכו" הצריך לו, וכאשר ישכיל ויבין דרכו, ויסקל המסילה ויתחיל לילך בה, אז 'מה מצעדי גבר", כמו שאמרו הבא ליטהר מסייעין אותו". א"כ, העיקר לדעת הגר"א, שיחקור אדם מהו שורש נשמתו, שידע מידותיו ותכונותיו, ועפ"י זה ידע מה חובתו בעולמו.

ואכן החטא היסודי של האנושות הוא אבדן העצמיות של האדם.

חטא אדם הראשון, שנתנכר לעצמיותו, שפנה לדעתו של נחש ואבד את עצמו, לא ידע להשיב תשובה ברורה על שאלת אָיָהּ, מפני שלא ידע נפשו, מפני שהאניות האמיתית נאבדה ממנו וכו'.

וכה הולך העולם וצולל באובדן האני של כל אחד, של הפרט ושל הכלל. באים מחנכים, מלומדים, מסתכלים בחיצוניות, מסיחים דעה גם הם מן האני, ומוסיפים תבן על המדורה, משקים את הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות ואת הלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם, והאני הולך ומשתכח, וכיון שאין אני, אין הוא, וקל וחומר שאין אתה (אורות הקדש ח"ג, עמ' קמ).

ולכן תפקידו הראשון במעלה של המחנך הוא לגלות ולחשוף את תכונותיו

* מאסלו, תיאוריה להנעה אנושית, עמ' 370 ואילך: "אפילו אם כל הצרכים הללו (צרכים פיזיולוגיים, הצורך בבטחון, בהשתייכות, בהערכה חברתית) יסופקו, סביר להניח כי תתפתח במהרה אי שביעות רצון וחוסר מנוחה חדש, אלא א"כ יעשה את מה שהוא מסוגל לעשות. מוזיקאי חייב ליצור מוזיקה, צייר חייב לצייר, משורר חייב לכתוב שירה, אם בסופו של דבר הוא שואף להיות מאושר. מה שהאדם מסוגל להיות, הוא חייב להיות. נוכל להגדיר צורך זה בתור מימוש עצמי".

הטבעיות של החניך ולכוון על פיהן את דרכו*. "חנוך לנער עפ"י דרכו", דרכו שלו, של החניך. "ובזה דורש הפסוק חינוך אינדיבידואלי בהחלט. התכלית של חיי תורה ומצוות היא כללית, אבל הדרכים המובילות אל הרמה הטהורה של קיום התורה והמצוות, מתחלפות לפי תכונותיו וכישרונותיו של החניך, לפי נטיותיו וכוחותיו השכליים והנפשיים, על כן לא כל שיטה מתאימה לכל חניך וחניך" (הרב הירש, יסודות החינוך, עמ' נג).

וכך כתב מורנו הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, בפתיחת ספרו לנתיבות ישראל:

החינוך של האיש הפרטי, הלא הוא ההוצאה מכח לפועל, מהעלם לגילוי, את הכוחות והכישרונות הנמצאים בנפש הילד בטבעה, או הראויים לפי טבעה להתקבל בה ביותר מתוך ההשפעות החינוכיות השונות. כשגורמי החינוך - ההורים והמורים, הספרות והסביבה - של הילד מותאמים ומכוונים לשכלל כשרונו הטבעי הזה של הילד, ופיתוחו בדרכי החיים השונים, אז החינוך הוא מוצלח וטוב. וההיפך, כשכישרונו הטבעי הזה של הילד נעזב, אם לא יפותח ולא ישוכלל, כשגורמי החינוך מכריחים וכופים אותו לצד אחר, המוזר לו לפי טבעו, הרי הוא נעשה גבר לא יוצלח. הצלחת החינוך היא באותה מדה שהוא עומד על עמדתו הראויה ושומר את תפקידו, שהוא מתכון כלפי הטבע הפנימי, כאשר בראו האלקים, להשלימו, לפתחו ולשכללו, וע"י האמצעים הגורמים והמסייעים השונים (הרצ"ה, לנתיבות ישראל ח"א, התרבות הישראלית, עמ' 2).

המחנך העומד לפני קבוצה של חניכים ומנסה להכתיב להם דרך אחת, אחידה, לא תצלח דרכו. עליו לדעת שכשם שאין פרצופיהם שווים, כן אין דעותיהם שוות, ואין מידותיהם ותכונותיהם שוות. לכן כתב הרב הירש דברים חריפים על כישלון חינוכו של עשו, ודבריו יכולים לשמש מדריך חינוכי לכל אב ומורה בישראל.

"ויגדלו הנערים" וגו'. בשום מקום לא נמנעו חכמינו מלגלות חולשות ושגיאות, קטנות כגדולות, במעשי אבותינו הגדולים, ודווקא ע"י כך הגדילו תורה, והאדירו את לקחה לדורות. אף כאן, הערה אחת שלהם מרמזת לנו, כי הניגוד העמוק שבין

נכדי אברהם מקורו העיקרי היה – לא רק בתכונותיהם – אלא גם בחינוכם הלקוי. כל עוד היו קטנים, לא שמו לב להבדלי נטיותיהם הנסותרות, תורה אחת וחינוך אחד העניקו לשניהם, ושכחו כלל גדול בחינוך: "חנוך לנער על פי דרכו". יש לכוון את החניך בהתאם לדרכו המיוחדת לו בעתיד, ההולמת את התכונות והנטיות הרדומות בעמקי נפשו, וכך לחנך אותו לקראת המטרה הטהורה, האנושית והיהודית כאחת. התפקיד היהודי הגדול אחד ויחיד בעיקרו, אך דרכי הגשמתו רבות ורב גוונות, כריבוי תכונות האדם, וכרב גוונות דרכי חייהם.

המושיב את יעקב ועשו על ספסל לימודים אחד, ובאותם הרגלי החיים מחנך אותם כאחד לחיי הלימוד ומחשבה, מובטח לו שאת האחד הוא מקלקל. יעקב ישאב ממעין החכמה בחפץ גובר והולך, ואילו עשו רק יצפה ליום בו ישליך מאחורי גבו את הספרים הישנים, ויחד אתם תעודת חיים גדולה, שהכיר אותה רק באופן חד צדדי, ובדרך שמעצם טבעו הוא סולד בה.

אילו העמיקו יצחק ורבקה לחדור לנפש עשו, אילו הקדימו לשאול את עצמם, היאך יכולים גם האומץ, הכוח והגמישות הרדומים בנפש עשו – היאך יכולים כל אלה להטות שכם לעבודת ה', כי אז "הגיבור" שלעתיד לא היה הופך ל"גיבור ציד", אלא ל"גיבור לפני ה'" באמת. יעקב ועשו, על כל נטיותיהם השונות, היו נשואים אחים תאומים ברוחם ובדרך חייהם. עוד מראשית הייתה חרבו של עשיו כורתת ברית עם רוחו של יעקב. ומי יודע איזה שינוי היה צפוי לקורות הימים על ידי כך. אך לא כן היה: "ויגדלו הנערים", רק משגדלו הנערים והיו לגברים, הופתעו הכל לראות, כי אלה אשר מרחם אחד יצאו, ויחד נתגדלו, נתחנכו ולמדו, היו כה שונים בטבעם ומנוגדים במעשיהם (רש"י הירש, בראשית כה, כז).

והדברים עתיקים, וכבר נכתבו במדרש: "ר' לוי אמר, משל להדס ועצבונית שהיו גדלים זה ע"ג זה, וכיון שהגדילו והפריחו, זה נותן ריחו וזה תוחו. כך כל י"ג שנה, שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר. לאחר י"ג שנה, זה הולך לבתי מדרשות וזה הולך לבית עבודה זרה" (בר"ר

סג, י).

חכמינו הבינו כי שניהם, יעקב ועשו, היו יכולים להיות שומרי ברית אברהם, אלמלי הבחינו בטבעם השונה מבעוד מועד, בילדותם, והיו מחנכים מלכתחילה את כל אחד מהם לפי טבעו ותכונותיו, בדרכי חינוך שונות המובילות למטרה אחת. השיטה האחיזה בחינוך ובהוראה, שהשתמשו בה לגבי שני האחים, מבלי להתחשב בהבדלים שבכישרונותיהם ובתכונותיהם, גרמה לאותו ניגוד מוחלט שהיה קיים אצל שני החניכים בדרכי חייהם, כאשר גדלו והיו לאנשים. אילו הושם לב בילדותם להבדלי תכונותיהם וכישרונותיהם, אפשר היה לחנך את שניהם, אף כי היו נשאים שונים זה מזה, להיות ראויים שיקבלו על עצמם את ברית אברהם וכו'. וכך גרם חינוכו הבלתי מותאם לאופיו, שהזניח עשו את תפקידה של משפחת אברהם. שכן מילוי התפקיד נתגלה לפני עשו הילד רק באופן חד-צדדי, בלימוד ספרים ובקיום מצוות ביתיות, ע"כ אמר עשו לנפשו, כי כשם שאין בונטייה לצורה זו של התקרבות לתכליתו של אברהם, כך אין לו בכלל אפשרות להגיע לדרגה אנושית נעלה זו. לכן ציפה עשו הילד בכיליון עיניים לרגע שבו יוכל לפרוק את עולו של בית המדרש מעל צווארו, להתפרץ החוצה, אל חיי החופש ביער ובשדה, ולנתק עצמו מכל קשר עם בית אברהם ותורתו, אשר נועדה לבעלי תכונות ונטיות אחרות, שלא היו לו (רש"י הירש, יסודות החינוך, עמ' עב).

יעקב אבינו לא חזר על מעשי הוריו, וכשהוא נפרד מבניו הוא לא ציפה לגוון אחד ולעיסוק אחד של בניו. הוא "לא ראה רק כוהנים ומורי הוראה. הנה עומד שם שבט הלוייה ושבט המלוכה, שבט הסוחרים, שבט האכרים ושבט הלוחמים עמד שם לנגד עיניו. העם כולו, על כל סגולותיו הרב גווניות ועל כל דרכי התפתחותו, ואת כולם הוא ברך - 'איש כבוד וברכה בך אותם', 'איש איש כסגולותיו המיוחדות לו. כי ברית ה' הכרותה עם אברהם, חפצה באומה בריאה, שלמה ורעננה, מטרתה לבנות חיים שלמים על כל צורותיהם הרב גווניות, על מנת לכוון אותם אל התפקיד הגדול, האחד: לשמור דרך ה', לעשות צדקה ומשפט. הכוח והאומץ, לא פחות מהמחשבה והרגש, ימצאו שם את גיבוריהם העובדים לה',

ובמקצועות שונים יקיימו כולם את התפקיד הגדול של הכלל" (רש"ר הירש, בראשית כה, כז).

יעקב, בברכו את בניו בסוף ימיו, ראה לפניו שנים עשר בנים בעלי גוונים שונים, כל אחד ניכר בתכונתו המיוחדת, והוא בירך אותם "איש איש בהתאם לברכה ההולמת את אופיו. אחרי שתיאר את תכונותיהם, בירך אותם בהתאם לכך, בירך כל אחד שיזכה לברכה, תוך שמירת אופיו המיוחד" (שם, שם מט, כח).

וכך ראו גם חז"ל את ריבוי הגוונים שבעם ישראל. "גפן ממצרים תסיע" – (תהילים פ, ט): "אמר ר' שמעון בן לקיש, אומה זו כגפן נמשלה: זמורות שבה – אלו בעלי בתים. אשכולות שבה – אלו תלמידי חכמים. עלין שבה – אלו עמי הארץ. קנוקנות שבה – אלו ריקנים שבישראל. והיינו דשלחו מתם, ליבעי רחמים איתכליא על עליא, דאילמלא עליא לא מתקיימין איתכליא". ופירש רש"י: "עלין שבגפן סובלין הרוח ומגינים על האשכולות, שלא יכם שרב ושמש ורוחות, כך עמי הארץ חורשין וזורעין וקוצרין, מה שתלמידי חכמים אוכלים" (חולין צב, ע"א). עם ישראל מורכב מאברים שונים, כישורים ותפקידים מרובים, ויחד הם בונים את האורגן המתפקד כעם סגולה. עמי הארץ חייבים להכיר במעמדם של תלמידי החכמים, יחד עם זאת חייבים ת"ח להכיר בחיוניותם של עמי הארץ, החקלאים, החיילים, אנשי המדע והטכנולוגיה, שבלעדיהם אין האומה יכולה להתקיים, וכל אחד חייב להכיר בערכו של חברו ולהתפלל להצלחתו.

הכרת תכונותיו הפרטיות של הילד, היא דבר שההורים צריכים להיות מודעים אליו.

אין ילד דומה לחברו. אם ההורים אינם יודעים זאת, ומייחסים לילד כוחות שאין לו, החינוך והעמל שהם משקיעים, לא יהיה מכוון כלל אל אותו ילד. אם ברצוני לחנך ילד, עלי להתבונן ולבדוק מה היא דרכו האישית של הילד הזה עצמו. דבר מובן הוא, ששיח הבננה צריך טיפול אחר מאשר עץ התפוח. אם נגדל שיח בננות ועץ תפוחים, ונעניק לשניהם טיפול זהה, לפחות אחד מהם לא יגדל טוב, ואולי שניהם גם יחד לא יצמיחו פרי. כך גם עם ילדים.

אני חייב לדעת מהן התכונות האישיות של הילד ולהתחשב בהן
(הרב שלמה וולבה, זריעה ובנין בחינוך, עמ' יח).

וכך סיכם הרב קוק זצ"ל סוגיה זו בסגנונו שלו: "שהרי האדם כמו שהוא נולד בטבעו הפרוע, 'עיר פרא אדם יולד' (איוב יא, יב), צריך הוא להכשר ותיקון בנטייתו והדרכתו. אמנם ההכשר והתיקון צריך להיות, לא להדריכו ההיפוך ממה שהוא עליו מוטבע, כי בזה לא יצליח; כי אם לחקור בחכמה את המטרה השכלית של הנטיות הטבעיות שבו, ולהעמידן במערכת הנהגתן, לא עפ"י פראותן הטבעית, כי אם עפ"י המטרה של החכמה והצדק שלמענם נוצרו. נמצא שמי שמסתכל בגריעותן של הנטיות הטבעיות שבאדם כשהן הולכות עפ"י הטבע הגס, ובעבור זה הוא מתקצף עליהן להעביר עליהן את הדרך ולהנהיג את נפשו, או את נפשות זולתו, עפ"י דרך שכל שהיא הפוכה מהנטיות הטבעיות, ודאי לא יצליח. אמנם גם הטועה ואומר, מאחר שאי אפשר להנהיג את האדם באורח הפוך מטבע נפשו, ע"כ יבור לו דרך הנהגה רק עפ"י עצם הטבע של הנטיות הנפשיות כמו שהן, דרך זו כזה הוא רשע כסל ומביא לדרכי מות, וטוב לפני האלהים ימלט ממנו. רק צריך להכיר בדעת וחכמה את אמיתיות הנטיות הטבעיות של האדם ולהעלות אותם שיתנהגו עפ"י תכונתן, לא מצד הנטייה הטבעית השפלה, כי אם לכוון אותם ע"פ תכליתן, שתכלית המצאן באדם היא בשביל התעודות המושכלות שלהן. ע"כ רק אז יתמלאו נטיות בצביון האנושי, כשיהיו שתולות עפ"י דרכי הצדק האלקי והיושר התוריי" (עין איה שבת פ"ב, אות צח).

חנוך לנער לפי שלבי התפתחותו ובשלותו*

"חנוך לנער על פי דרכו" אינו מכוון דווקא לחינוך במידות, אלא לכל הדרישות שדורשים מהחניך, לכל הציפיות שאנו מצפים ממנו, ולכל מה שאנו רוצים לעצב ולקדם את התלמיד או הבן. "מכאן עולה דרישה ברורה כלפי ההורים: עליהם להכיר פחות או יותר את התקופות שילד

* ז'אן ז'אק רוסו, 'אמיל או על החינוך' (תרגום מצרפתית: ד"ר אשר בן ישראל, עמ' מד-מה) "מבקש הטבע, שילידים יהיו ילדים קודם שיהיו לאנשים. וכל הבא להפוך סדר זה, מוציא פרי לפני זמנו, שאינו בשל ואינו בנותן טעם, וסופו שמתנוון... הוי מתנהג עם חניכך לפי גילו".

עובר במהלך הגידול שלו, ולהתאים את הדרישות ליכולתו של הילד בכל תקופה. אם מפריזים בדרישות כשהילד לא יכול לעמוד בהן, כשהילד עדיין אינו מספיק מבוגר כדי להבין מה רוצים ממנו, יוצא מזה קלקול גדול בחינוך. זריעה כזו לא יכולה להיקלט. הילד לא יכול להתפתח ע"י דבר שהוא לא מבין. הילד צריך להתקדם בשלבים, ולעבור בהדרגה את התקופות השונות של הילדות" (הרב וולבה, שם, עמ' כ). לפיכך יצא המהר"ל מפראג חוצץ נגד המהפכים את סדרי הלימוד, ומלמדים ילדים רכים תלמוד לפני שהם למדו את התנ"ך, כאשר היה נהוג לפנים בישראל.

בדורות הראשונים נתנו גבולים ועתים לחנך נער ע"פ דרכו, בן חמש למקרא, בן עשר למשנה, בן ט"ו לתלמוד (אבות ה, כא). והכל כדי לתת לנער משא, כאשר יוכל שאת לפי טבעו. ומה שהוא לפי טבעו - מקבל הנער, כמו שסדר השי"ת אוכל לילד חלב אמו, שהוא דבר מקובל אליו, ולא סדר לו מן המזונות אשר אינם לפי ערכו. והמזונות לפי שהם ערכו מקבל אותם, מגדל את גופו לפי טבעו. ואח"כ מקבל מזונות יותר לפי טבעו, עד אשר גדלו. וכך סדרו והגבילו חכמים את הנער לפי טבעו, בן ה' למקרא. ודבר זה יקבל הנער לפי טבעו, ויגדל את שכלו גם כן. ומה שלמד קבל אותו קבל חזק עד שיגדל יותר. ואז יתחיל המשנה, דבר שהוא לפי ערכו וכו'. וכאשר יקרב למלאכת הקדש במשנה, שהיא היסוד הגדול ועמוד הברזל לכל התורה, כאשר יקרב למלאכת הקדש - התלמוד, אז יוכל לבנות מגדל ראשו בשמים, לא יפול צרור ארצה, והכל על היסוד הקיים, הוא המשנה, שהיא לו יסוד מוסד וכו'. ואף כי יזקין וכוחו טבעו יחלשו, אז הצדדים שלמד הם יותר מתגברים וכו'. אך הטפשים בארצות אלו, דרכיהם היפך זה מלמדים עם הנער מקרא מעט מן הפרשה, ומפסיקין, ומתחילין בשבוע אחרת פרשה שניה קצת מן הפרשה, ובכלות השנה לא ידע הנער, כי נשכח ממנו הראשונים וכו'. ויש שמעתיקים אותו אל הגמרא, מיד יצפצף הנער בקול דברים בלבד, ותמונת הפשט לא ידע להבין דבר מה ממנו וכו'. וכאשר יגדל הנער, ואז יתגבר קצת שכלו, מעתיק אותו אל לימוד התוספות, ובסכלות דעתו כי לימוד הגמרא וההלכה הוא הועיל לו. והאנשים האלה הוכו בסנוורים, אין זה רק כי שכל הנער גדל

מעצמו, אבל שיהיה מוסיף בשכלו מה שהלעיטו דבר שאין ראוי לו, ואינו לפי ערך שכלו – זה אי אפשר (מהר"ל, גור אריה, דברים ו, ז).

כלומר, כאשר אין התאמה בין התורה הנלמדת לשכלו של האדם – אין לימוד כזה מתקיים (וע"ע נתיב התורה פ"ה, א).

לדוגמא, מספר הרב וולבה זצ"ל:

ישנם הורים שחוטאים בזה, ויש לחטא הזה תוצאות נוראות. אני זוכר שבא אלינו לישיבה אדם אחד, צדיק מפורסם, עם בנו. כשהציג לנו את בנו אמר לנו: הבן שלי יש לו מידת הבושה. ובאמת הבן הזה לא דיבר. כששאלו אותו - לא ענה. אבל מאוחר יותר התברר, שהשתיקה הזו לא נבעה מבושה. האבא, מרוב צדקות, לא הרשה לילדים לצאת מן הבית, לא נתן להם לשחק, הרי "צריכים ללמוד", והמשחק הוא "דברים בטלים". הילד הזה היה אכול שנאה כלפי אביו. לא הצלחתי להוציא לו את השנאה מהלב. הוא גדל, פרק עול מלכות שמים לגמרי, נשא אשה חופשית. וכל זה נבע מחינוך עם כוונה טובה מאוד, לעשות אותו לצדיק. אביו לא התחשב כלל בתכונות האישיות של הילד. כאמור - לצורת חינוך כזאת יש תוצאות נוראות (שם עמ' כ).

הגישה ההרסנית, שהמהר"ל מכנה אותה גישה הפוכה, אינה פוגעת בילד רק כשמעמיסים עליו לימודים והרגלים שהוא אינו בשל וראוי להם עתה, אלא גם כשמתחשבים בטבעו התחשבות יתר ומקילים מעליו את העול שהוא בשל וראוי לו. הרב קוק זצ"ל חיווה דעתו על תופעה זו תוך לימוד הגמרא במסכת ברכות "אמרי דבי ר"י, מאי דכתיב 'כי מיץ חלב יוציא חמאה' (משלי ל, ג), במי אתה מוצא חמאה של תורה, במי שמקיא חלב שינק משדי אמו עליה" (ברכות סג, ע"ב). הרב מגנה את אלו שמנסים להקל את עול הלימוד, ולא מפתחים דיים את כוחות התלמיד ואת כשרונותיו.

רבים הם הפדגוגים המתנשאים להביא דרכים להקל את עול הלימוד, וחושבים שיביאו ברכה לעולם בהקנותם את הידיעות והלימודים התוריים באופן קל, שלא יצטרך האדם להיות עמל בהם. תועלת הדבר אינה אלא מתעה, כי הידיעות לא תמדדנה ע"פ כמותן כ"א ע"פ איכותן, ע"פ עומק ההבנה וחריפות השימוש

בהן לכל חפץ. ביותר לימודי התורה ע"פ גודל הרושם שפועלים על הלומד, לעניין התכונה של המוסר, המעשים הטובים ויראת ה' הטהורה. ובזאת יהיה מועיל רק הלימוד שאינו בא בדרכים קלים ונוחים לקלוט, כי ע"י היגיעה ועבודה שכלית, מתעלה האדם למדות נעלות, ולהיות נוטה אל השכל ואל כל דברי קודש באהבה וחפץ לב, והלימוד פועל עליו להיות כולו נתון ומסור ללימודיו. ע"כ יצא מהלימוד שע"י היגיעה דוקא, עומק ההבנה והידיעה הברורה, עם הפעולה הרצויה לעבודת ה' ויראתו וכל טהרת המדות. אבל הלימודים הנכנסים באופן קל, בלא יגיעה ועבודה כבירה, ישארו לעולם שטחיים וקפויים (=צפים), עומדים מחוץ לנפשו של אדם הפנימית, ופועלים מעט על מעשיו ועל יצרי לבבו. ע"כ חמאה של תורה, הברור והמובחר שבה, העיקרי, המחוויר בעומק רעיון ושום שכל, והמרבה אומץ הנפש ביראת ה' ודרכי קודש, במי תמצא? רק במי שנתגדל על עבודת התורה בעמל, וקנה אותה בדרכים כבושים שע"י יגיעה ועבודה רבה, שעמדו לו להתרחק מן הילדות וכל געגועיה, לבלתי קנותם בדרך שעשועי ילדים, כי אם מקיא חלב שינק משדי אימו, ע"י רב עמל ויגיעה, יהיה לו המזון הקל והנוח למורת רוח. וכמו שיקוף הגדול בהמזון של היונק, עם כל קלות עיכולו ומהירות השגתו, כן יקוץ המתרגל ביגיעה ועבודת עיון, ששמח בזה והוא כל תענוגו ומשוש נפשו, בלימודים הנקנים כולם ע"י דרכים קלים, אבל עם זה הם מחוסרים עומק וכח רושם חזק בנפש (עין איה ברכות פ"ט, אות שדמ).

הקב"ה דורש מכל אדם בהתאם לתכונותיו

אף הקב"ה אינו בא בטרוניא עם כל בריותיו בשווה, אלא דרישותיו כלפי כל אחד מתאימות לתכונות נפשו של האדם. כך מפרש הנצי"ב את הפסוק "שמח בחור בילדותך והלך בדרכי לבך" (קהלת יא, ט), וז"ל: "לפי שאין הילוך עבודת ה' בתמידות של כל בני אדם שווין. זה עוסק בתורה ועמלה כל היום, וזה פורש עצמו לעבודה, וזה לגמ"ח, והכל לשם שמים. וגם בתורה עצמה, אין כל דרך לימוד שווה. וגם במעשה המצוות איתא בפרק כל כתבי "אבוך במאי זהיר טפיי", והיה מר זהיר במצות שבת, ומר זהיר

בציצית וכו' (שבת קיח ע"ב). וגם בגמילות חסדים אין כל העוסקים שווים בהליכות עולמים. ואם בא אדם לשאול איזוהי דרך ישרה שיבור לו בדרך לימודו, או במה להיות זהיר טפי, ע"ז אמר קהלת "והלך בדרכי לבך" מה שלבו נמשך אחריו. ברור, שמזלו חזי כי זה ענין טוב לפי כוח נפשו" (העמק דבר, במדבר טו, מא).

ואכן בכמה מקומות בפירושו לתורה מבחין הנצי"ב בעם ישראל בארבע קבוצות, המדורגות לפי רמתן בעבודה ה'. כל קבוצה רמתה מתאימה לתכונות הנפש של חבריה, והדרישות ממנה לעבוד את ה' תואמות לכוחה ולתכונות נפשה. ארבע הקבוצות באופן כללי הן: תלמידי חכמים, מנהיגי הציבור, המון העם, ונשים וטף. תלמידי החכמים נדרשים להיות שקועים באהבת ה' ע"י לימוד תורה. מנהיגי הציבור אינם נתבעים לאהבת ה', אלא דווקא ליראת שמים, שכן העצמה הנתונה בידיהם עלולה להכשיל אותם ולהשתמש בכוחם לרועץ. המון העם נדרש לקיים את המצוות, ואילו הנשים והטף נדרשים שיהיו בעלי מידות טובות. "וכל אחד מהם אינו דומה לחבירו בשאלת הקב"ה ממנו. ומשום זה כתוב בפרשת נצבים, 'אתם נצבים היום כולכם... ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם, כל איש ישראל, טפכם נשיכם וכו' לעברך בברית ה' אלקיך' וכו'. ולכאורה מה היה המקרא חסר אילו היה כתוב 'אתם נצבים היום כולכם לעברך' וכו', והכל בכלל. אלא בשביל שלכל אחד ברית בפני עצמו, ומה שואל הקב"ה מזה, אינו שואל מזה, וכמעט שאסור לכת השנית כאשר יבואר" (העמק דבר, דברים י, יב).

ובזה מפרש שם הנצי"ב את הגמרא בשבת: "גדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה" (שבת קכז, ע"א), "שאיין הכוונה שמעלת הכנסת אורחים גדולה מקבלת פני השכינה, שזה דבר שלא ניתן להאמר, אלא שמי שמוכשר לעסוק בצרכי ציבור ובהכנסת אורחים, חייב לעסוק בזה, ואל יעסוק באהבה ובדביקות. וא"כ מה ה' שואל מראשי ישראל - הלא לא אהבה ודבקות, ולא שמירת מ"ע, אלא יראה, היינו שיהא שקוע תמיד ביראת ה' וכו'", ברם זקני העם ותלמידי החכמים - "עליהם מוטל מצוות אהבת ה' ודבקות הרעיון בו ית' בכל לב ונפש, ומצוות מעשיות בכל מיני דקדוקים היותר אפשר וכו'".

אף בתחום התורה צריך כל אדם למצוא את חלקו המתאים לו, ופזילה לעבר תחום שאינו מתאים לכישוריו האישיים עלולה להיות הרת אסון עבורו. לדעת הרב קוק זצ"ל, הפזילה של האדם לעמוד בדרישות, שהם מעבר לכישוריו, הניעה אנשים רבים לפרוק עול תורה ומצוות.

ישנם שיצאו לתרבות רעה, מפני שבדרך למודם והשלמתם הרוחנית בגדו בתכונתן האישית המיוחדת. הרי שאחד מכשר לדברי אגדה, ועניני ההלכה אינם לפי תכונתו להיות עסוק בהם בקביעות, ומתוך שאינו מכיר להעריך את כשרונו המיוחד הוא משתקע בענייני הלכה, כפי המנהג המרגל, והוא מרגיש בנפשו ניגוד לאלה העניינים שהוא עוסק בהם, מתוך שהשתקעות בהם אינה לפי טבע כשרונו העצמי.

אבל אם היה מוצא את תפקידו וממלאו, לעסוק בקביעות באותו המקצוע שבתורה, המתאים לתכונת נפשו, אז היה מכיר מיד שהרגשת הניגוד שבאה לו בעסקו בענייני ההלכה, לא באה מצד איזה חסרון בעצמם של הלימודים הקדושים והנחוצים הללו, אלא מפני שנפשו מבקשת מקצוע אחר לקביעותה בתורה, ואז היה נשאר נאמן באופן נעלה לקדושת התורה, ועושה חיל בתורה במקצוע השייך לו, וגם עוזר על יד אותם שידם גוברת בהלכה, להטעימם מנועם האגדה. אמנם כיון שאינו מכיר את סיבת הרגשתו הניגודית בלימוד, והוא מתגבר נגד טבעו, תכף כשנפתחים לפניו איזה דרכים של הפקר הוא מתפרץ ונעשה שונא וער לתורה ולאמונה, והולך מדחי אל דחי, ומהם יצאו מה שיצאו מבני פריצי עמנו, המתנשאים להעמיד חזון ולסמות עינו של עולם.

ובחילוק המקצועות השונים בסדרי הלימוד, לפי התכונות הנפשיות השונות, יש מי שנטייתו חזקה לחכמות מיוחדות, שגם הוא צריך ללכת לפי נטייתו הפנימית, ויקבע עיתים לתורה, וזה וזה יעלה בידו, כי יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, וכבר הסתפקו התוספות ישנים בשלהי יומא בזה, מה שיהיה עיקר וטפל, ובכלל הדבר תלוי לפי התכונה וטבע הנפש של כל אחד ואחד (אורות התורה פ"ט, סעיף ו).

שמעתי מהרצב"י זצ"ל, שהמשורר ביאליק היה אדם בעל רגש ואילו הסופר ברדיצ'בסקי היה שכלתן. ביאליק הלך ללמוד בישיבה למדנית, בוולאז'ין, ואילו ברדיצ'בסקי למד בישיבה חסידית. אילו ביאליק היה לומד בישיבה חסידית וברדיצ'בסקי בוולאז'ין, אפשר שלא היו פורשים אחר ששנו.

הרש"ר הירש כתב דברים דומים, אך בניגוד לרב קוק ששם את הדגש ביחיד, הוא מתמקד דווקא בחברה היהודית: "בתוך מסגרת ברית אברהם, יש מקום ותפקיד לכל נטייה ולכל תכונה אנושית. לשם קיום התפקיד הנעלה של עבודת ה' בחיים הפרטים והציבוריים, דרושים אנשים בעלי אופי שונה ובעלי כישרונות, תכונות ונטיות שונים. כל מי שירצה לעבוד את ה' באמת ואמונה, לייסד את מלכות השמים עלי אדמות, יפעל בתוך חוגו ובתוך מסגרת פעולתו: בחקלאות, במסחר, בתעשייה, במחקר, במעבדה המדעית, בצבא, בהוראה ובכהונה, וכו'. מי יוכל לשער כיצד עלולה הייתה להיות התפתחותנו הלאומית לקראת הקמת מלכות שמים עלי אדמות, אלמלי לא רק קול יעקב, כי אם גם ידי עשו היו עובדות את ה', אלמלא לא רק העבד, מתוך חולשתו, כי אם גם הגיבור, מתוך גבורתו, היה משתחוה לפני ה', והיה רואה את תפקידו הנעלה בעבודת האל וכו'".

(רש"ר הירש, יסודות החינוך, עמ' עד-עו).

תפקידם של המחנכים ושל ההורים

סיכומם של דברים: "מתפקידו של המחנך הוא, להסתכל היטב בילדינו בשעה שהם עוסקים בפעולה חפשית, ולגלות את התכונה שתקבע את דרכו בעתיד של כל אחד ואחד מהם. המחנך יקבע את הדרך שבה יכין את בעל התכונה וישמור אותו שלא יכשל ולא יגיע למסילת העוון והשקר ע"י שימושו בתכונתו לרעה. אחרי שנקבעה מסילתו של כל אחד ואחד, יש לאמן את החניך בשימוש בתכונותיו הטובות ולהשתלט על גירויים, העלולים להביא אותו לידי השימוש הרע. כל ילד צריך להתאמן גם בשימוש בתכונותיו לטובה וגם בהימנעות משימוש לרעה לרגלי הימצאה של תכונה זו או אחרת או בשל העדרן וכו'. אשרי הילד שהוריו שמו לב לתכונותיו והרגילו אותו בהתמדה שיטתית להסתלק מן הרע ולפנות אל הטוב. הלא ה' יצר את האדם עם תכונותיו, וע"כ אין תכונה יכולה להיות טובה או רעה

כשהיא לעצמה, כי אם השימוש בה. התכלית שלמענה משתמש האדם בה, והמטרה שקבע לפעולותיו ושהתכונה נותנת לו את האפשרות להשיג אותה, הם יכולים להיות טובים או רעים, על כן "חנוך לנער עפ"י דרכו". ע"כ עלינו להכיר היטב את נפשות ילדינו, שניתנו לנו מאת ה', וכך נביא את כל אחד ואחד לידי שימוש בתכונותיו לטובה, ולשמור אותם מפני הרע וכל הכרוך בו. נרגיל אותם בעודם קטנים, להשתמש בתכונותיהם ובכישרונותיהם לקיים את התורה והמצוות ולהתגבר על יצרם תמיד, גם כאשר יהיו מבוגרים, כמאמר החכם מכל אדם, 'גם כי יזקין לא יסור ממנה' (שם, עמ' נו). תחילה יש לאתר את התכונה שמאפיינת את הילד, לסמן את העדרן של תכונות אחרות, לעבוד אתו על 'סור מרע' ורק אחר כך להדריך אותו ל'עשה טוב'.

הרב וולבה מזהיר מהנזקים הנגרמים לילד כשמחנכים אותו נגד טבעו ותכונותיו: "מעיקרי חכמת החינוך הוא, לעמוד על טבע הילד וכו', אין ללכת נגד טבעו ותכונות הבנים. עבודת החינוך היא לנצל לטובה את הטבעים והתכונות של הילד. זה מחייב את האבות לעמוד על תכונות בניהם, בכדי שידעו כיצד לכוון את חינוכם, כי אִי אִפְשֵׁר לַחֲנֹךְ אֶת כָּל הַבָּנִים עַל מַתְכוּנַת אֶחָד - עבודה גדולה ועצומה! וכשם שאי אפשר לשבור תכונות טבעיות, כך אי אפשר לדלג על תקופות התפתחותו של הבן. לשוא טורחות אמהות זריזות להרגיל את הבנים בדברים שמצד גילם טרם בא הזמן שיוכלו לעמוד בהם, כי אפילו אם הן מצליחות - ספק אם לא גרמו נזק לילד. דעו! כל תביעה שלא לפי גיל הילד, עלולה להכות פצע נפשי בלבו הרך, פצע העתיד להשפיע באופן מדאיג על כל התפתחותו ואופיו בצורת פחדים, עצבנות, וחוסר עצמאות בגיל שדרושה עצמאות. (דברים אלו אמורים גם כלפי דברים פשוטים כמו נקיות, ישיבה מסודרת ליד השלחן וכדו', שהאמהות רגילות לדרוש מהילדים כמה שנים לפני הזמן הנכון)" (הרב שלמה וולבה, עלי שור ח"א, עמ' רסב, בהסבר דברי הגר"א הנ"ל). אין לדלג על שלבים ותקופות בהתפתחותו של הילד, לא ניתן לשבור תכונות מולדות, והעושה כן פוצע את נפש הילד; יש לחנך רק בהתאם לשלבי הבשלות של הילד*.

* חז"ל טרחו לקבוע את שלבי החינוך לכל גיל בהתאם: "כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר

מעשה בתלמיד ש"נשבר" ונקלע לקשיים בלימודיו, הוא הסיק מכאן, שאינו ראוי ללמוד תורה, וביקש לפרוש מהשיבה. בצר לו הוא פנה לרב יצחק הוטנר זצ"ל במכתב ותינה בו את מכאוביו. הרב הוטנר זצ"ל השיב לו על מכתבו ובו הוא ניתח את מצבו הרוחני והרים את רוחו. וזה תוכן מכתבו.

אהובי חביבי,

שלום וברכה!

מכתבך הגיע לידי. ודברייך הגיעו לבבי. דע לך חביבי כי עצם מכתבך מתנגד הוא לכל התאורים הנמצאים בו. והנני בזה להסביר לך תוכן משפט זה. רעה חולה היא אצלנו שכאשר מתעסקים אנו בצדדי השלימות של גדולינו, הננו מטפלים בסיכום האחרון של מעלתם. מספרים אנו על דרכי השלימות שלהם, בשעה שאנחנו מדלגים על המאבק הפנימי שהתחולל בנפשם. הרושם של שיחתנו על הגדולים מתקבל כאילו יצאו מתחת יד היוצר בקומתן ובצביונם. הכל משוחחים, מתפעלים ומרימים על נס את טהרת הלשון של בעל החפץ-חיים זצ"ל. אבל מי יודע מן כל המלחמות, המאבקים, המכשולים, הנפילות והנסיגות לאחור שמצא החפץ חיים בדרך המלחמה שלו עם יצרו הרע. משל אחד מני אלף, ודי לנבון שכמותך לדון מן הפרט אל הכלל. התוצאה מזה היא כשנער בעל רוח, בעל שאיפה, בעל תסיסה, מוצא בעצמו מכשולים, נפילות, ירידות, הרי הוא דומה בעיניו כבלתי - "שתול בבית השם". שלפי דמיונות של נער זה להיות שתול בבית השם, פירושו הוא

עמו בלשון הקודש ומלמדו תורה" (ספרי עקב, מו). "מכניסין את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע" (רמב"ם, הל' ת"ת פ"ב ה"ב). "באושא התקינו שיהא אדם מתגלגל עם בנו עד שתים עשרה שנה, מכאן ואילך יורד עמו לחייו" (כתובות נ, ע"א).

וכן בעניין מצות תוכחה, כתב המאירי (קידושין ל, ע"א): "לעולם יהא אדם נותן לב תמיד להשיג על ענייני הבנים להתמיד בתוכחתם, בין גדולים ובין קטנים. ומ"מ הזמן הראוי להשתדל בתוכחות עד תכלית, היא השעה שהדעת מלבלב ויוצא עד שיעשה פרי והוא משיתסרי עד עשרים וארבע, שקודם שיתסרי אין לו דעה כ"כ לקבל, ואחר כ"ד אינו נשמע כ"כ. מ"מ תהא תוכחתו והדרכתו בזמנים אלו מזומנת לו תמיד בעניין הבן". "אשרי לאבות שהצליחו בחינוכם להחזיק קשר פנימי כה הדוק עם הבנים, שכשהם בני שש עשרה ויותר, יהיו נתונים להשפעתם ויקבלו תוכחתם" (עלי שור ח"א, עמ' רסג).

לשבת בשלוות הנפש על נאות דשא של מי מנוחות וליהנות מיצרו הטוב כדרך שצדיקים נהנים מזיו השכינה שעטרותיהם בראשיהם במסיבת גן עדן. ולאידך גיסא, לא להיות מורגז מסערת היצר על דרך הכתוב של "במתים חפשי".

אבל דע לך, חביבי, ששורש נשמתך הוא לא ה ש ל ו ה של היצר טוב, אלא דוקא מ ל ח מ ת ו של היצר הטוב. ומכתבתך היקר הנלבב מעיד כמאה עדים כי אכן לוחם נאמן אתה בצבאותיו של היצר הטוב. באנגלית אומרים: Lose the battle and win the war. בודאי הנך נכשל ועומד להיות נכשל (אין בזה משום פתיחת פה לשטן), ובכמה מערכות תיפול שדוד. אבל אני מבטיח לך שלאחר הפסד כל המערכות, תצא מן המלחמה כשזר הניצחון על ראשך, והטרף החד מפרפר בין שיניך. Lose the battle, but win the wars. החכם מכל אדם אמר "שבע יפול צדיק וקם" (משלי כד, כז). והטיפשים חושבים כוונתו בדרך רבותא. אע"פ ששבע יפול צדיק, מ"מ הוא קם. אבל החכמים יודעים היטב שהכוונה היא שמהות הקימה של הצדיק היא דרך ה"שבע נפילות" שלו. "וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (בראשית א, לא). ט ו ב זה יצר הטוב. מ א ד זה יצר הרע (בר"ר ט, ז).

אהובי, הנני לוחץ אותך אל לבבי, ולוחש באזניך, כי אילו היה מכתבך מספר לי על אודות המצוות ומעשים טובים שלך הייתי אומר שקבלתי ממך מכתב ט ו ב, עכשיו שמכתבך מספר על דבר ירידות ונפילות ומכשולים, הנני אומר שקבלתי ממך מכתב ט ו ב מ א ד. רוחך סוערת לקראת השאיפה להיות גדול. בקשה ממך אל תצייר לעצמך גדולים שהם ויצרם הטוב בבחינת חד-הוא. לעומת זאת צייר בנפשך גדולתם של גדולי עולם באותיות של מלחמה נוראה עם כל הנטיות השפלות והנמוכות. ובזמן שהנך מרגיש בקרבך סערת היצר, דע לך שבזה הנך מתדמה אל הגדולים הרבה יותר מאשר בשעה שאתה נמצא במנוחה שלימה שאתה רוצה בה. דווקא באותם המקומות שהנך מוצא בעצמך הירידות הכי מרובות, דווקא באותם המקומות עומד הנך להיות כלי להצטיינות של כבוד שמים (הרב הוטנר, פחד יצחק, אגרות וכתבים. אגרת קכח).

איתור הקשיים של התלמיד והדרכה נכונה, הראו לו לתלמיד הישיבה, שהוא צועד בדרכם של גדולי עולם. מנוחה שלמה אינה הדרך, אלא התכלית, הדרך מלאה חתחתים ומכשולים והמאבק בהם הוא בבחינת טוב מאוד. הנטיות השפלות וסערת המלחמה ביצר עושות את נפש האדם המתלבט והנלחם לכלי להצטיינות של כבוד שמים.